

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.
INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XVIII—XIX

BELGRADE
1987—1988

BALCANICA XVIII—XIX, Београд 1987—1988, 9—453.

Јеремија МИТРОВИЋ
Београд

КОЛИКО ЈЕ УСПЕО СИНАН ХАСАНИ СВОЈОМ КЊИГОМ „КОСОВО — ИСТИНЕ И ЗАБЛУДЕ“

Књига „Косово — истине и заблуде“, објављена 1986. године у Загребу, дело књижевника и нашег познатог јавног радника Синана Хасанија, привукла је посебну пажњу наше јавности. За ово постоје два разлога: прво, Хасани је у свом раду и поступцима у последњим догађајима на Косову показао став који му обезбеђује поверење и, друго, Хасани је као Албанац и човек одмерене речи и корака био у могућности да се што више приближи истини у вези са садашњим проблемима Косова.

Како је као књижевни стваралац Хасани стекао своје место у нашој књижевности, може му се одобрити што је једну историјско-политичку студију започео извесном књижевном драматском сликом догађаја на Косову 1981. Пошто је приказао тај главни удар у водену површину, од кога се направило безброј узнемирујућих кружних таласа, Хасани се вратио историји и покушао да у тамне векове наших почетака овде унесе извесну светлост. Ту није могао да да много свога; али, није много ни подвукао како се баш ту јављају упадљива лутања албанолога. Приближивши се брзо последњем веку живота Албанаца на садашњем тлу, Хасани је дубље ушао у догађаје и међународносне односе. Доста се задржао и на „Призренској лиги“. Дао је многе занимљиве податке о догађајима и људима крајем XIX и почетком XX века, затим о условима живота Албанаца на Косову између два светска рата, најзад, још опширније приказао збивања и лутања у току другог светског рата и све до ове буре коју данас треба да стишамо и живот вратимо мирном току.

Очекивало се да ће Хасанијева књига помоћи свима онима који сада размишљају и онима који одлучују о даљој судбини Косова и Југославије саздате овакве каква је сада и

каква мора да остане. О књизи се чуло живих и прочитало доста написаних речи, и то већином похвалних. Међутим, кад су прошли први утисци, кад је књига прошла кроз филтар научне методологије и провере извора којима се писац користио, запажене су неприкладности које донекле мењају оне прве утиске о њој. Тек сада уз шире погледе на књигу и са овим што је до сада речено о њој добиће се потпунија слика о улози и значају Хасанијеве књиге.

Ако Хасани није професионални историчар, није смео да пише студију без широке стручне помоћи историчара. У приказу ранијих односа Срба и Албанаца изоставио је читаве векове. За припомоћно средство у писању узео је необјављени рад једног студента, а мимоишао је оно што су о његовој теми писали толики савременици, путописци; што су писали научници од угледа Јована Томића, Јована Цвијића, Стојана Новковића. Овима треба у последње време додати Радована Самарџића, Владимира Стојанчевића, Богумила Храбака, Глигора Станојевића и др. Свакако, ту није смео да изостане и очевидац догађаја дечански архимандрит Серафим Ристић итд., итд. Занемарио је и сву архивску грађу, све што су, поред осталих, сведочили српски конзули у Старој Србији Милан Ракић, Бранислав Нушић и други.

На стр. 43 своје књиге Хасани подвлачи да нам историја треба да буде учитељица — дакле *историја* а не *пропаганда* — а то значи да и сам истиче озбиљност с којом је пришао своме послу. Али, кад је приступио послу, као да је изгубио оријентацију и у прикупљању грађе и у начину излагања. Ми ћемо ићи, углавном, по Хасанијевој књизи и заустављати се на местима где је то потребно: његове успутне грешке у чињеницама, методолошки промашаји, упадљиве празнине, као и неубудљиви погледи и забрињавајући пишчеви закључци.

На почетку приказивања прошлости Албанаца Хасани је истакао како је албанска историографија млада наука. Али, није скренуо пажњу на честа и врло штетна и опасна застрањивања албанских историчара и у Албанији и код нас. Баш ту и сам Хасани прави грешку. На стр. 43 он подсећа како је још Птоlemeј забележио илирско племе „Албанои“. Овако како је изнео овај податак, само је код необавештених или злонамерних појачао ону маглу из које се извлачи закључак да су данашњи Албанци одувек становници данашње Албаније. Стари народи знали су и за Македонце у Македонији и за Далмате у Далмацији, али, никоме не пада сада на памет да тврди да су данашњи Македонци потомци оних старих Македонаца из времена Птоlemeја и данашњи Далматинци потомци старих Далмата.

Идући крупним корацима кроз историју, Хасани се са нешто више података задржао на добрим односима између Срба и Албанаца од XIII до XVI века. Међутим, ту је про-

пустио да објасни зашто су на српском језику сви називи за места и остале географске појмове на Косову, као и највећи део личних имена. Све се то најбоље види из повеља издатих манастиру Бањској, Дечанима и св. Архангелима код Призрена. Сви су ти називи, или скоро сви, сачували свој српски облик кроз све време турске владавине. Објашњење и истицање ове чињенице неопходно је и за оне многе албанске историчаре и политичаре који желе да убеди свет да су Албанци кроз цео средњи век, и касније, у маси живели на Косову, на српској земљи. То је исто тако важно и за необавештене Србе и остале Југословене, који о косовским догађајима доносе судбоносне одлуке, а о основним подацима из прошлости Косова немају потребног знања.

Прелазећи брзо преко историјских збивања, Хасани ударни белег ставља тек на „Призренску лигу“ из 1878. Тако је прегутао оно раздобље у односима Срба и Албанаца на Косову, а и ван Косова, када је основа њиховог заједничког живота крвљу обележавана и када је, управо, замешен квасац за данашње набујало тесто. Питање сеобе Срба преко Саве и Дунава и долазак Албанаца на њихова места на Косову после 1690, односно 1737, Хасани је једва дотакао. Овде је Хасани био дужан да претресе питање да су Косово и Метохија заиста били запустели поменутиим сеобама, да прикаже како су Албанци наступали и приликом досељавања и касније као нови суседи и заједнички поседници истог простора. За „запустеније“ Косова постоје два мишљења. По првом мишљењу Срби на Косову су 1689/1690, са навалом Турака и Татара, побијени или отерани у робље (око 6.000 девојака и младића), а остатак се одселио према северу; по другом мишљењу, са Косова је у сеобу пошао незнатан број Срба, док се већина осталих у животу склонила у збегове, да се после ратне олује опет врате на своја огњишта. Ако се не би усвојило ово друго мишљење, не би се могло објаснити како већ у првој половини XIX века Срби на Косову чине већину становништва. У то време у Пећи је било 32 занатска еснафа, од којих је само српских било 16. Врло значајне статистичке податке о становништву оставио нам је Немац Милер (1838) и ту се види колико су Срби били густо насељени на овом простору. Дакле, ни у ком случају се не може говорити, како то желе неки албански историчари, о тако тешком „запустенију“ Косова: да би оно било празно и слободно за насељавање Албанаца.

Осим краћих наговештаја о тежини турског режима у Албанији и нужности преласка Албанаца на ислам, Хасани се није упустио у дубље објашњење те масовне појаве. Јер, свакако, ближе испитивање ове појаве довело би га до обавезе да објасни: зашто масовно исламизирање није захватило и суседне Грке, Македонце и Србе, који су живели под истим режимом као и Албанци. И не само то, већ док су, рецимо, Црно-

горци своје потурице истребили, дотле се исламизирани Албанци све више зближују с Турцима и постају турско оруђе у борби против раје, нарочито у вези са све бржим својим селеем према Косову и Македонији. То досељавање са високих планина у богатије низине представља општу појаву почев од албанских планина па на север преко Црне Горе и Херцеговине. Али, Црногорци и Херцеговци силазећи у долине нису стварали непријатељски однос са затеченим староседеоцима, док су Албанци, често уз подстицај самих Турака, своје досељавање на Косово и Македонију претварали у освајање и отимање, да га на крају претворе у геноцид над затеченим живљем. Тај геноцид је обухватао убиства, уништење и одузимање имовине, превођење на другу веру и уништење свег народносног обележја. И све то уз најчешћи наслон на турску власт. У оваквом ставу Албанаца према Србима не постоји ли нешто што је изван класних односа?

Борбено наступање Албанаца према Србима нарочито се осетило у XVIII веку, мада имамо записано да су Албанци направили „велики зулум“ још 1574. године: око Скадра, Бакова (Баковице), Пећи и Призрена „исекоше“ око 2.000 Срба (Милорад Панић Сурепа — „Кад су живи завидели мртвима“, стр. 95). Овај геноцид је био појачан у време Јашар-паше Приштинца (1830—1835), а нарочито у време Кримског рата — и тако све до 1912. О броју насилно исламизираних Срба, који су још говорили својим матерњим језиком, доста нам је записао поменути Немац Милер. Тада је у Баковици било три пута више Албанаца него осталих. Али, у Призрену је био исти однос, само у корист Срба. У Пећи је српски говорило преко 92% становништва, док је Албанаца било само нешто преко 4%. Како су српски говорили и исламизирани Срби, значи да је исламизација тек спроведена и да је трагедија била још у току. У селу Злокуће тада је било 300 исламизираних Срба и сви су још говорили српски. У призренском, пећком и баковичком округу живело је укупно 195.000 лица, а од тога 81.000 су били православни. Ако се од овог укупног броја одузму и многи тек поарбанашени Срби, види се колико је број Албанаца био испод броја Срба на Косову и у Метохији. Зато је било нужно да се удвостручи борба противу Срба. Хасани је сву ову српску ондашњу „албанску голготу“ прећутао. О овим борбеним и уништавајућим наступима Албанаца противу Срба има много података у студији Владимира Стојанчевића „Југословенски народи и Османско Царство од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године“, Београд 1971. Што се тиче извора о каснијим иступањима Албанаца противу Срба, да наведемо само још два: већ поменути Серафим Ристић — „Плач Старе Србије“, Београд 1864, и Стојан Новаковић — „Преписка о арбанашким насиљима у Старој Србији“, Београд 1899. Серафим Ристић је

као архимандрит Дечана послао султану жалбу о неделима Албанаца само у околини Пећи. У жалби су пописана сва села са тачно наведеним неделима над Србима. Преписи ове жалбе послати су и другим европским владарима. Примерак послат у Србију недавно је пронађен у Крагујевцу, према коме је, свакако, била и штампана поменута књижица. Какав је био притисак Албанаца на Србе, види се по процени Јована Цвијића да се од 1878. до 1912. из Старе Србије иселило у Србију око 150.000 лица. Неки сматрају да се овај број може слободно и удвојити. Описи читаве реке избеглица Срба поред Ибра према Србији давали су слику пакла. Па и сам Димитрије Туцовић, на кога се у много чему Албанци позивају, оставио је оцену овог егзодуса.

Хасани је, говорећи чега су све последица садашњи српско-албански односи, на прво место ставио „велике историјске наслаге“. И уместо да те „наслаге“ што боље разоткрије и укаже где су корени ових данашњих збивања на Косову, он их је још дубље затрпао. Хасанију као да је било прече да пише о поседу Николе Пашића на Косову него о оним стотинама хиљада протераних Срба до 1912. Своју истинољубивост Хасани је баш на Пашићу могао да покаже. Кад је већ што неповољно рекао о Пашићу, могао је изнети и то како је Пашић 1912, при наступању српске војске кроз Стару Србију, био издао наредбу да се ни једном муслиману не сме нанети никаква неправда, да се не сме дирати ни у чију имовину; а кад је у Црној Гори било почело насилно превођење Албанаца у хришћанску веру, Србија је примила хиљаде избеглих Албанаца из Црне Горе и осудила је овај поступак са Албанцима. Хасани је изнео више случајева сарадње Срба и Албанаца, сарадње српске владе и албанских првака, па је могао после тога да дода и овај поступак српске владе и њеног председника Пашића.

Оно, дакле, што се сада догађа на Косову највећим делом је само тужна реприза оног збивања на Косову у XIX веку и раније када није било ни Пашића ни српских жанدارма. Хасанијева књига без приказа ранијих збивања на Косову стоји само на једној ноzi. Довољно је погледати само оно што је изнео Серафим Ристић, па да се види колико се и како сада косовска драма понавља све до најмање појединости. Све што су дедови некада чинили, унуци сада верно понављају. Насртање на животе недужних, силовања, паљевине, уништавање усева, воћа и шуме, убијање стоке, уништавање кошница — сада све као и некада! Тако је стваран набој обостране мржње и жеље Албанаца да Србе истисну са Косова. Ако Хасани ипак није знао за ове изворе, нека их сада што пре проучи, нека заузме став према њима отворено и јасно, јер њему се сада највише може веровати. Нека и заве-

дене и необавештене поучи чему су водила зла дела дедова и чему ће одвести садашња зла дела унука. Хасани мора да каже јавно да Срби на Косову сада ничим нису изазвали Албанце да онако с њима поступају и изгоне их уз страشان геноцид. Износити како се поступало с Албанцима на Косову после 1918. а прећутати како су они раније поступали са Србима натура закључак да је *Хасани испустио нит историје и прешао на терен пропаганде*. Надамо се да то сада нико не жели, па ни сам Хасани.

На стр. 49 своје књиге Хасани каже да су Турци користили верске разлике између Срба и Албанаца и „подстицали нетрпељивост и подељеност међу њима“. Али, Хасани није навео како су то Турци „подстицали“ Србе против Албанаца. Ко је, у ствари, против кога био коришћен? Без овога објашњења Хасанијева тврдња представља само једно недозвољено разводњавање српске трагедије. Није право нити историјска истина да Срби примају на себе зле поступке, које су они, управо, трпели са оне друге стране. Ова Хасанијева „симетрија“ између српског и албанског народа, њихово изједиачење, често се појављује у његовој књизи. Тако за сеобу Срба 1690, убацујући у догађаје и Албанце, каже да се „народ“ селио испред Турака, као да су се Албанци и Срби нашли у истом положају према Турцима и у истом броју. Исто тако видимо код њега да су се Албанци заједно са Србима борили на Косову 1389. и тако у заједници бранили своју косовску земљу. Да ли је овај паралелизам — симетрија случајна омашка или је то, ипак, намерно урађено? Хасани је дужан то да објасни.

Збуњује и поступак Хасанија са „Призренском лигом“. Хасани чак није у, иначе богатој документацији на крају књиге, донео текст статута „Призренске лиге“, иако се око ње ломе толика копља.

На крају приказа овог ранијег доба у Хасанијевој књизи наводимо и неке мање омашке, које ипак имају свој значај у општем приказу чињеница, као и неке недоречености. Хасани је српску средњовековну деспотовину назвао „деспотијом“ (стр. 45). Због чега то? Где је Хасани нашао податак да је Аустро-Угарска постојала још у XVII веку (стр. 48)? На основу чега је закључио да су Балшићи били Албанци (стр. 45)? Какви су то „косовски устаници“ који су 1912. са турском војском код Мердара дочекали удар српске војске (стр. 67), када се зна да је устанички покрет Албанаца против турске власти био стишан два месеца пре почетка српско-турског рата? Противу кога су ти устаници били *устали*? Има ли какве везе између ових устаника и оног башибозлука у саставу турске војске 1912? Каква су права предвидели за Србе ови „косовски устаници“ када су 1912. преговарали у Цариграду (стр. 65)?

Што се тиче Хасанијевог представљања последњих догађаја на Косову, можемо рећи да је ту изнето доста појединости које су у току догађаја измицале нашој пажњи. И то је добро. Али ми не знамо каквих све извора о овоме има, те не можемо рећи да ли има каквих важних података које Хасани није искористио. Уосталом, све је још у одвијању и све се још налази у домену политике. Ми се овде можемо зауставити на извесним општим питањима. Рецимо, зашто код Хасанија нема података како је и зашто после рата дошло до досељавања Албанаца из Албаније на Косово? Није убедљив Хасанијев поступак да на сам почетак приказа догађаја на Косову стави истуге у марту 1981. године, јер је то била само завршница онога што је раније спремано и испробавано. Зашто Хасани није објаснио ко није дао да се одмах иступи одлучно против иреденте, тим пре што је било људи који су још пре 1981. знали шта се збива на Косову и ван њега и указивали на зло које се припрема? Затим није нам убедљиво доказао чијом се кривицом извршило тако широко завођење омладине, чијом се кривицом одговорни а несигурни људи одржавају на руководећим местима. Зашто се не узимају на одговорност прави кривци за све ово што се збива већ се суди заведеним омладинцима? Откуда су толике милијарде које се дају за српска имања и српске куће? Пада у очи једна опасна противуречност између Хасанијевих тврдњи о побољшаној ситуацији на Косову и онога што се сада заиста догађа. Хасани, наиме, подвлачи и понавља „да су радничка класа и радно сељаштво углавном били поштеђени непријатељске инфекције“ (стр. 19), то исто важи и за „највећи део интелигенције“ (стр. 34). Он истиче: „Огромна већина албанских људи одлучно је устала против демонстрација и свих непријатеља“ (стр. 240). Исто тако Хасани подвлачи да се на Косову, ради борбе против иреденте, морало брзо много шта да „реорганизује“ и „престроји“, да је друштвено-политичка активност „дала позитивне резултате“ већ седам месеци после избијања нереда, да су „одстрањени с положаја најодговорнији функционери“ и све тако сличне мере до искључења из СКЈ (стр. 241). Ако је све ово тачно, и ако је овим створено жељено стање на Косову, откуда и сада толико узбуђујућих појава тамо, откуда тако оштре жалбе и петиције грађана које се у целини одбијају или занемарују, откуда догађаја о којима штампа не пише, зашто долазе тако велике депутације Косоваца у Београд да се жале Народној скупштини, зашто се и за идуће изборе предлажу за делегате људи који су обележени као кривци за садашње стање на Косову. И сам Хасани каже у својој књизи да се „исељавање“, на жалост, наставља и после 1981“ (стр. 247), „да се у косовској средини збивају и догађаји који су несхватљиви за савремени и цивилизовани свет“... (стр. 250), да је ситуација на Косову и даље „оптерећена пер-

фидним притисцима“... (стр. 249). У овој противуречности сигурно је тачан овај други њен део, за онај први нисмо сигурни. И баш у томе, можда, почива оно чега се сви плашимо и лежи сва данашња трагика Косова. Ту противуречност у овако постављеним односима у држави нико не може да реши, па није могао ни Хасани, већ се служно само узгредним и утешним тврдњама — и противуречним! Хасани је наговестио дугогодишњу припрему онога што се догодило 1981, али није могао да објасни откуда толико завереника код тако чврсто постављене партијске организације и тако искусне службе унутрашње безбедности. Пошто се и сада наставља тај заверенички рад, после толиких интервенција свих надлежних, с правом се намеће закључак да досадашњи начин заштите јавног реда и грађанске сигурности треба што пре да се промени. Кад се погледа све оно што наводи Хасани као дејство против непријатеља и кад се овако сваки дан чује да исељавање са Косова тече и даље, намеће се закључак да је иредента продрла у албанске масе дубље него што ми то тврдимо, него што се ми надамо и што и Хасани истиче. На стр. 272 Хасанијеве књиге постоји наслов „Косово припада онима који тамо живе“ а на стр. 278 наслов „Југославија је једино косовско опредељење“. Међутим, исељавање се наставља и даље и можда ће ускоро на Косову живети *само* Албанци. И шта ће бити када Албанци остану сами на Косову? Пред тим питањем сви затварамо очи, па и Хасани. И све што ових седам година — и пре 1981. — чинимо, односно што не чинимо, уз то бескрајно понављање и доношење одлука без њиховог спровођења, све је то *само позив свима не-Албанцима да се што пре селе са Косова*. Зар се толико година не нађе личност да ово схвати и пронађе начин борбе да се заустави све ово што се на Косову збива? Изгледа да је албанска иредента једне заводила а друге је ошамутила. У оваквој ситуацији шта управо значи Хасанијев савет да се садашње стање на Косову не „драматизује форсирано и с предумишљајем“? Није ли ово, и Хасанију и нама, још једна инјекција за успављивање?

Кратко речено — у књизи Синана Хасанија има ствари које није требало рећи, а има ствари о којима није речено оно што би књигу приближило истини. Штета је што Хасани ово није увидео и што својом књигом није више осветлио садашње стање на Косову оним што се много раније зачело и ужилило. То би, вероватно, добронамернима много олакшало изналажење изласка из насталог стања и омогућило брже успостављање *пуне равноправности на Косову без које нема мира*. Верујемо да би ново издање Хасанијеве књиге, *попуњене историјским изворима и сведене у строге научне оквире*, представљало видан путоказ за смиривање настале буре, за сузбијање злонамерне пропаганде и ненаучних измишљотина,